

L. Simon László

NAPFÉNY A MŰTEREMBEN

A székelyudvarhelyi Kováts család fotókiállítása a Néprajzi Múzeumban

Képgyártó dinasztia Székelyudvarhelyen – A Kováts-napfényműterem száz éve. Rendezte: Fogarasi Klára, Néprajzi Múzeum, 2007. március 21. – szeptember 30. Az azonos című katalógust Fogarasi Klára írta, Néprajzi Múzeum, Budapest, 2007, 236 oldal, 6650 Ft

„Magyar Ifjúság! Hozzátok szól-e kis munka. Elolvashatjátok belőle apáink, őseink nemzettartó, nagy és hősiességű erényeit, finomművű művészetét, istenes erkölcsait. Könyvünk olvasása közben, mikor kézenfogva bejárjuk e gyönyörű vidéket, lelketekbe ezt írjuk: Látjátok, mit tettek apáink, s most nézzétek meg, mit kell nektek is cselekednetek! Harmadsorban átadunk nektek egy drága képet: a legnagyobb székelynek, Orbán Balásznak az emlékéit; őrizzétek meg, becsüljétek meg és védjétek meg! Ha jó szívvvel fogadjátok szándékunkat, úgy érdemes lesz munkánkat folytatnunk.” Ilyen lelkes, hazaszeretettel átítatott szavakkal buzdította diákjait Dr. Lévai Lajos református tanítóképző tanár *Székelyföldi képek* című tankönyvének a bevezetőjében. Legutóbbi erdélyi utazásom előtt forgattam a kis míves kötet 1940-ben megjelent második kiadását, s megcsodáltam a székely anyaváros, Székelyudvarhely és tágabb környékének értékeit bemutató remek fényképfelvételeket. Kovács [sic!] István fényrajzaiból megismerhetjük a Jézus-kápolnát, az udvarhelyi római katolikus főgimnáziumot és fiúnevelő intézetet, a református tanítóképző intézetet, régi székelykapukat, a Szejke-borvíz letöltésének jelenetét, telekfalvi székelyeket és a zárt tornácú házukat, a Vargyas-völgyét, Csaba-bércét, az Orbán Balázs-barlangot, báró Orbán Balázs Szejke-fürdői síremlékét, a korondi aragonit fejtési munkáit, a szovátai Medve-tavat, valamint a „Székely Svájc” gyönyörű természeti kincseit, a Gyilkos-tavat és a Békás-szorost. A nagy utakat megtevő, szűkebb hazáját bebarangoló s dokumentáló Kovács István fényképei nyomán a székely Athénból kiindulva én is bejártam Orbán Balázs mesés világát, s barangolásom végén Udvarhelyre tértem vissza. Úgy éreztem magam, mint aki hosszú évek erő próbáló kalandozásai után érkezik haza: egy dunántúli a büszke rokonok daliás városában, ahol már Attila hunjai is sátort vertek, ahol idegen vagyok, de mégis otthon érzem magam, s át tudom érezni Tamási Áronnak a *Szülőföldem* című művében leírt sorait: „Úgy tervezem, hogy [...] egy napot Székelyudvarhelyen töltök. Megnézem az anyavárost: mit változott s mit nem. Úgysem láttam régecske már. Iszom jó Szejke-borvizet,

mint diákkoromban; barátom is van ott egy vagy kettő, azokat meglátogatom; s majd a hálás is lesz valahogy, van olyan város az.”

Ekkor még semmit sem tudtam Kovács Istvánról, csak magam elé tudtam képzelni, ahogy a szerkezete mögé rejtőzve dobozba zárja az erdélyi tájat, a székely embereket, kimerevíti a magyar jelennek értékes múlttá váló pillanatait. Eszembe jutott Tamási Ábelje, ahogy visszagondolt az első fényképezkedésre, amikor az apja „bévonult volt katonának. Akkor anyámmal együtt elvitt engemet is a városba, hadd vegyen le minket a fényképész, amíg mind a hárman életben vagyunk. A fényképész odaállított minket a lemásoló gépezet elé, maga pedig egy csuhát kanyarított a fejére, s megkucorodva belébújt a masinába.” Ilyen lehetett Kovács István is, aki egyébként helyesen ts-sel írta nevét, tudtam meg a Néprajzi Múzeum *Képgyártó dinasztia Székelyudvarhelyen* című kiállításán, mert viszonylag gyorsan azonosítottam a református tanítóképezdei tanár tankönyvének fotográfusát az anyavárosi mesterrel. A fia, a szintén kiváló fotográfus ifj. Kovács István a kiállítás katalógusában olvasható visszaemlékezéseiben többször utalt édesapja, id. Kovács István utazásaira, ahol rendszerint fényképezett is: „Vasárnap [...] volt, amikor édesapám kirándult, vagy a család elment a Gyilkos-tóhoz. Ilyenkor vitte magával a 10×15-ös gépet, és fényképezett. [...] Édesapám nagy turista volt. Passzióból sokat kirándultunk. Hatéves voltam, amikor a Lázon (Szarkakő) keresztül hárman édesanyámmal gyalog mentünk Homoródra. Akkoriban, amikor alkalom volt, sokan jártak vasárnaponként közös kirándulásokra, s ő ott fényképezett is. Gyakran ment a Gyilkos-tóhoz is, járt oda fényképezni. A felesége gyergyószentmiklósi volt, s az ő bátyja, Nagy István bérelte ott a tavat, s halászta is, függőhálóval. Sok felvétel van onnan, több tablót is összeállított ezekből a képekből, képeslapok is készültek.”

Az utazások megörökítésén túl, a katonának vonulók rögzítésére is jól emlékszik az udvarhelyi fényképészdinasztia második tagja, mintha Ábel történetének ismernénk meg a másik oldalát: „Az első világháború idején katonának mentek a férfiak, akkor nagyon sok volt a családi kép. [...] Sokszor fényképezett édesapám besorozott legényeket: kezükben cigarettával, pipával, hagyományos vagy poharazós csoportképet. Volt, aki hozott bort, s meg is itta, máskor a pohárban lévő vizet kávéval színeztük, hogy a képen valami színe legyen.”

Id. Kovács István a második fényképész volt Udvarhelyen. Elődje – s egyben mestere – Ferentzy Lukács (1850–1926) volt, 1893-ban került hozzá a 13 éves marosújvári fiú inasnak. A kiváló szakmai ismeretekkel rendelkező Ferentzy a mestervizsga letétele után társául fogadta Kovács Istvánt, aki aztán később megvásárolta tőle a műtermet. Az első udvarhelyi mesternek, Ferentzynek a kiállításán is látható képei javarészt idealizáló műtermi portrék vagy csoportképek, némelyikén a személyek vonásait olyannyira ellágyították a retusőr ecsetvonásai, hogy már-már egészen

festményszerűvé váltak, de így is lenyűgöző például a kereveten fekvő jelmezes nő képe, vagy a díszmagyarba öltözött férfi 1900 körül készült portréja (érdemes összevetni Ferentzy ezen képét azzal a körülbelül tíz évvel később készült id. Kováts István-képpel, amely egy díszmagyarba öltözött legényt ábrázol). Ferentzy üvegnegatívra készült képei között táj- és épületábrázolásokkal is találkozhatunk, a borszéki fürdőt bemutató képei biztos mesterségbeli tudásról és művészi látásmódról tanúskodnak. Bár valóban értékes dokumentumok a műtermi képek, az udvarhelyi fotográfusok mesterien beállított, jól bevilágított, érzékenyen retusált képeiről is Illyés Gyula egyik 1963-as naplóbejegyzése jutott az eszembe: „A proletár gyermekkor leíróira ugyancsak rácsáfolnak korabeli fényképeik. A fiúcskák, akiket az emlékezet mezétláb, szakadt ingben, mostoha tépte fürtökkel ábrázol, ezeken a kartonra ragasztott képeken megannyi kis lord. Igen, mert édesanyjuk erre az alkalomra kicsípte őket. Hajzatukat még a mostoha is ragyogóra nyalta. »Levetetni« magunkat ünnepi betetőzése volt: első áldozásé, esküvőé, rokonlátogatásé. A még fekete lepellel működő gépek előtt a nyomor hétpróbát szenvedő áldozatai kacéran legyezőt és fogantyús sétatobot tartanak. A gyermek Nagy Lajos játékkarikát, a kamasz József Attila drága flóbertpuskát. Bakák és mosogatólányok ábrándozva alpesi patakok hídfájára könyökölnek Sárpilisén és Hajdúböszörményben. Nincs valóságellene-sebb, mint a perc naturalizmusa. Nincs csalóbb, mint a fényképhűség. Nincs felelősebb, mert nincs veszélyesebb, mint afféle látni, hallani s hovatovább immár gondolkodni tudó gépek kezelése. Csak retinájuk, dobhártyájuk van; nem lelkük.” A költő igazsága természetesen nem csökkenti Ferentzy és a Kováts dinasztia fotográfusi érdemeit, s arról se felejtkezzünk meg, hogy Illyésnek valószínűleg igen el-lentmondásos volt a fényképezéshez való viszonya, már az is kifejezetten zavarta, ha megörökítik: „Utálom, ha fényképeznek – írta 1979-ben. – Emlékszem az első – családi – fotográfáltatásomra, Dombóváron. Majdnem összeroppantottam izzadt gyerektenyeremben a síkos piros húsvéti tojást. Gyónnom is kínszenvedés volt nekem, kifosztás. Ez – a még fekete kendővel leborított fényképész – a gyóntatásra is ráduplázott a fenyegetésével: én látlak jobban, igazán!”

Az anyavárosban 1906-ban alapított napfényműteremnek és az ott alkalmazott technikai eljárásoknak már komoly, félvszázados múltja volt Magyarországon. Több jelentős fővárosi és vidéki műtermet ismerünk, vannak olyanok, miként az udvarhelyi is, amelyek alakulásuktól fogva szinte változatlan formában működnek. Például az 1892-ben Szegeden a Széchenyi téren megnyílt napfényműterem, amely korának megfelelően az egyik legkorszerűbb fotográfiai műhely volt a dél-alföldi városban, s még ma is eredeti állapotában áll a város főterének egyik belső udvarán: a különálló, erre a célra épített földszintes épület mára építézet- és művelődéstörténeti emlék, 2002-ben országos egyedi műemléki védeltséget kapott. Európai ran-

gú értékünk Mai Manó császári és királyi udvari fényképész 1894-ben épített gyönyörű budapesti épülete. A Magyar Fotográfusok Házának otthont adó Nagymező utcai fényképész-műteremházban három napfényműterem, valamint egy pazar díszítésű várószoba volt, az épület homlokzatán a fényképezés és a festészet allegorikus alakjai láthatók. „A villanyvilágítást még nélkülözni kényszerülő fényképészek sajátos építészeti megoldásokat alkalmaztak, hogy a helyiség természetes fényviszonyok mellett is alkalmassá váljon felvételek készítésére – írja a kiállítás katalógusában Fogarasi Klára. – Az épület egyik oldalának tetőrészletét – megfelelő szögben kialakítva – üveggel fedték, s ugyanezen az oldalon végig üvegfalal látták el, így már a külső homlokzat és a tető formája utalt rendeltetésére. [...] A fotográfusok többsége az utcafronttól távolabb, az udvar hátsó részében felépített, faszindellyel fedett bódékban dolgozott a tűzveszélyes vegyszerek miatt a hatóságok bontási engedélyétől retteggve és fenyegetve. [...] A Kováts-napfényműterem a telek hátsó, udvari részében a kifejezetten erre a célra kialakított műteremtípus egyik példája, s a műtermek fejlődéstörténetének kezdeti időszakához köthető.”

Id. Kováts István ebben a napfényműteremben készített képei is követik a Ferentzre és a korra jellemző technikákat, az „Európa szerte kedvelt beállításokat”, de akadtak olyan korai felvételei is, ahol a fényképalanyt a szokásos, mindennapi viseletében, esetleges a természetes közegében örökítette meg. Ezek közül is különösen fontos a pályafutása elején Gyergyószentmiklóson készített egész alakos, széles körben ismertté vált Bartók-portréja (1906), amely – miként azt a kiállítást rendező Fogarasi Klára is megjegyzi – fontos, de nem tipikus Bartók-kép. Több szabadban készült képének megrázó drámai ereje van, s azáltal, hogy egy kimerevített mozdulatot, cselekvő aktivitást ábrázolnak, a tájképekhez, portrékhoz s beállított csoportképekhez szokott szemlélőnek meglepően dinamikus hatást mutathatnak, ilyen például az 1910 körül készült képei közül a *Megcsapatás*, amely a pálcával való fenyítést ábrázolja, de hasonlóan szuggesztív a székely legényt bilincsbe verő két csendőrrjárórt megörökítő mesteri kompozíciója.

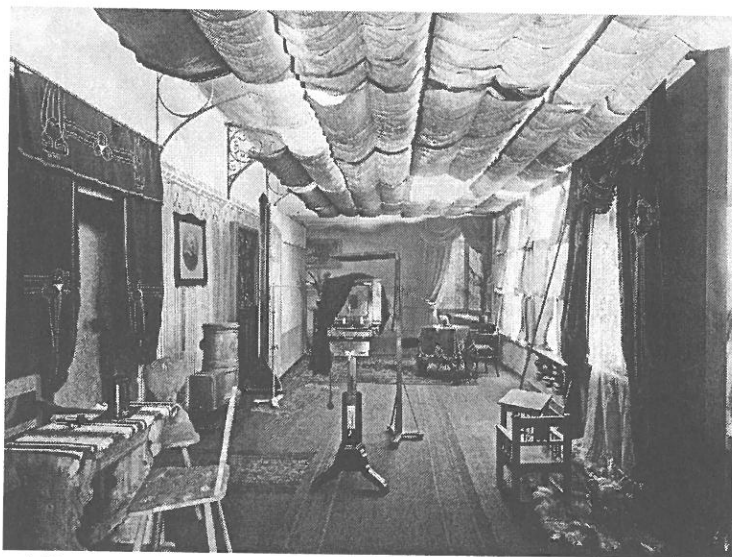
A kiállításon és a katalógusban viszonylag kevés az esküvői kép, pedig az a fiatalabb Kováts István visszaemlékezéseiből is kiderül, hogy „a legtöbb munka menyasszonyi kép volt: ha közelben volt az esküvő, bejelentkeztek, akár vasárnap is, s bejött az egész násznép, s együtt kellett őket lefényképezni”. Az alkalmi képek azonban így is bemutatják az udvarhelyi és a környékbeli emberek életének fontos eseményeit, ünnepeit: az esküvőn túl az elsőáldozást, a farsangot, a nagycsaládi ebédeket, a templomi rendezvényeket, templomszenteléseket, betlehemezést, egyházi, iskolai, városi ünnepeket, színelőadásokat, szüreti bálakat, a temetéseket, vagy éppen a képzős lányok Mikulás-estjét (1930). Az első és a második világháborús katonaélet, de a békeidők munkás napjai, a kor jellemző foglalkozásai, elvég-

zendő feladatai is számos kép témáivá lehetnek: a kézimunka, a hímzés, a fazekaság, az asztalosmunka, a fodrászat, a búzabeporzás, a kenderszüret, a határkerülés. A csoportképek közül vannak egészen meglepőek is, ilyen az a harmincas években készült fotográfia, amely együtt, szép rendben állítva ábrázolja a rendőröket és az előttük szinte urasan ülő orvvadászokat, akik a kép kedvéért maguknál tartották a fegyvereiket, s az ölükbe fektették gazdag zsákmányukat. A magyar bevonulás idején készült dokumentumfotók között alig találunk beállított, előzetesen megkomponált alkotásokat, a negyvenes évek legelején készített, országzászló-avatást, felvonulásokat, nagygyűléseket, beszédeket és más ünnepi alkalmakat megörökítő képek nemcsak dokumentumértékük miatt jelentősek, hanem a műterem világán kívül is biztosan mozgó, sokoldalú, egyedi látásmódú fotográfust is dicsérik.

Ifj. Kováts István édesapja halála után vette át az anyaváros addigra ismertté vált műhelyét, s 1942-től 1982-ig gyakorlatilag fényképezőgéppel összenőve, folyamatosan dolgozva élte le az életét. „A fényképészet szakmai fogásaival tizenhat éves korától, 1931-től édesapja mellett, az ő irányításával ismerkedett egy évig műteremben. Ezt követően a mester fiát nyelvet tanulni, világot látni Szebenbe, a nagy hírnű Fischer-műterembe küldte, hogy tökéletesítse tudását” – írja Fogarasi Klára. A háború után – miközben a napfényműterem hagyományos szolgáltatásai megmaradtak – a változó politikai közegben a „kinti” képek témái is fokozatosan módosultak, egyrészt azért, mert ifj. Kováts István a helybeli milícia büneseteket dokumentáló fotósa lett, másrészt mert a hatalom is elvárta bizonyos politikailag kívánatos témák filmre vitelét: például az ötvenes években ezért készítette el a szentkeresztbányai élmunkásokat, a téglagyári dolgozókat, vagy a homoródi pionírtábort megörökítő sorozatát. A milíciának készített hatalmas mennyiségű képből csupán párat láthattak a múzeum látogatói, de azok közül is kiemelkedik az udvarhelyi mentőautó balesetét rögzítő fénykép, melynek esetében a rögzítéshez olyan nézőpontot sikerült választania, ahonnan alig hisszük el, hogy nem egy beállított képről, egy művészi koncepció alapján megvalósított installációról, hanem egy igazi balesetről, a helyszínelő és nem a művész hajlamú fotós lencséjére való témáról van szó. A kiállításon egy olyan 550 darabból álló portrészorozat is látható volt, amely egymás mellé téve akár egy a portréfotózást újraértelmezni akaró kísérleti fotóművész munkája is lehetne. Valójában az unikális dokumentáció annak köszönhető, hogy ifjabb Kováts Istvánt 1952-ben azzal bízták meg, hogy másfél hét alatt több falu teljes lakosságáról készítsen igazolványképeket. Fogarasi Klára szerint „a megszokottól eltérő alaphelyzet jött létre a fényképész és »modelljei« között – melynek során az esetek többségében működtek a hagyományos beidegződések –, s megszületett egy rendkívülinek mondható portrészorozat, amely révén sajátos (teljesebb, összetettebb) képet kaphatunk az adott települések lakóiról”.

Jelenleg az 1950-ben született unoka, Kováts Árpád és fényképész felesége családi vállalkozásként működteti a patinás üzletet. Érdekes ívet mutat a Ferentzy nagypolgári miliőt megidéző portréfotótól a negyedik udvarhelyi képíró mester, Kováts Árpád profán műtermi képeiig végigkövethető folyamat. A korok, az igények, a fotózkodni vágyók és a szolgáltatást megfizetni képesek társadalmi összetételének a változása figyelhető meg ennek a jelentős kulturális örökséget, vizuális hagyatékot ránk hagyó dinasztiának a szerencsére ma is lezáratlan, folyamatosan alakuló, bővülő képanyagában. S miközben egy-egy pillanatra réveteg, s némileg hamis nosztalgiával vagyunk képesek visszagondolni arra a korai képek által is megidézett korszakra, amely már végérvényesen elmúlt, aközben valójában hasonló esztétikai örömet tudnak okozni a mai portrék és csoportképek is, amelyek innen, a magyar valóság urbanizált, deszakralizált központjából szintén anakronisztikusnak, bájosnak, ugyanakkor zavarba ejtően felkavarónak tűnnek.

A székely anyavárosi képgyártó dinasztia hagyatékának megkezdett feldolgozása mindezen túl arra is rávilágít, hogy a hasonló, a magyar fotográfia történetben kevésbé ismert Kárpát-medencei fényképészcsaládok örökségét is fel kell térképezni, s a digitalizálást követően – a Kováts családot bemutató kiváló kiállításéhoz hasonló színvonalú – nyilvánosságukat meg kell teremteni, mert igaza van Fogarasi Klárának, ezek a forrásértékű dokumentumok „kilépnek az esztétika és a tudomány keretei közül, s a korszak aktuális kívánalmainak megfelelően a múlthoz és a jelenhez való viszonyunk változtatásával végső soron magát a valóságot kell hogy formálják, alakítsák”.

A Kováts-napfényműterem (ifj. Kováts Árpád felvétele, 2005. december)